

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz 2022 / 2: 77-97.

Sınır Edebiyatı Kavramı ve Türk Edebiyatındaki İlk Örnekleri Hakkında

Melih YENER*

Öz: Sınır edebiyatı bir ülkenin saklı kalmış beşerî ve coğrafi varlıklarının yazarlar tarafından keşfedilip eserleştirilmesiyle doğan edebiyattır. Bu edebiyat türünde dâba önce çeşitli eserlere konu olmuş bir bölge ve insan topluluğunun okuyuculara başka bir pencereden takdim ve tasvir edilmesi değil; edebi bir form içinde ilk defa tanıtılması söz konusudur. Bu kavramdaki “sınır” tabirinden bir ülkeyle ilgili bilgi dağarcığının edebiyat vasıtasıyla genişletilmesi anlaşılır. Kavramdaki sınır ülkeyle ilgili bilinenlerin sınırıdır. Sınır edebiyatında eserler, bir coğrafya veya bir toplulukla ilgili bilinenlerin sınırını bilinmeyenlerin aleyhine genişletir. Sınır edebiyatı köken itibarıyla XIX. ve XX. yüzyıl Amerikan edebiyatıyla ilgili bir kavramdır. Amerikalı yazarların ülkenin kentli kalabalıklarınca gidilip görülmemiş yerli halkları ve bakir toprakları hakkında yazdığı romanlar sınır edebiyatına örnektir. Türk edebiyatında ise İstanbullu entelektüellerce taşra tabir edilen Anadolu köylerini bir muhit ve mevzu olarak seçen Nabîzâde Nazım’ın Karabibik ve Ebubekir Hazım’ın Küçük Paşa romanları sınır edebiyatının ilk örnekleri olarak görülebilir. Bu makale sınır edebiyatının tarihî gelişimi ve mahiyeti hakkında bilgi vermeye ve Türk edebiyatında sınır edebiyatının ilk örneklerini incelemeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Edebiyat, Roman, Refik Halit Karay, Memleket Hikâyeleri

On Frontier Literature and Its First Examples in Turkish Literature

Abstract: Frontier literature is the literature that is born by the discovery and writing of the hidden human and geographical assets of a country by the authors. This type of literature it is not the presentation and description of a region and community from another window but being introduced for the first time in literary form. The term "frontier" in this concept is understood to expand the knowledge about a country through literature. The frontier in the concept is the limit of what is known about the country. In frontier literature, works expand the boundaries of what is known about a geography or a community against what is unknown. Frontier literature is a concept originating from 19th and 20th century American literature. Novels written by American authors about the indigenous peoples and country's far lands, which are not visited by the urban crowds, are examples of frontier literature. In Turkish literature, Nabîzâde Nazım's Karabibik and Ebubekir Hazım's Küçük Paşa

* Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, (Türkiye). E-posta: melih.yener@btu.edu.tr/ ORCID ID: 0000-0003-1234-3097.

novels, which chose the Anatolian villages, which were called provincial by the intellectuals of Istanbul, as a neighborhood and subject, can be seen as the first examples of frontier literature. This article tries to give information about the historical development and nature of frontier literature and to examine the first examples of frontier literature in Turkish literature.

Key Words: Frontier, Literature, Novel, Refik Halit Karay, Memleket Hikâyeleri

1.Sınır Edebiyatı Nedir?

Sınır edebiyatı (eng. Frontier Literature) bir ülkenin meçhul kalmış coğrafyasının, kültürel özelliklerinin, ülkedeki yaşam biçimlerinin muhtelif edebiyat türlerindeki eserlere konu olarak keşfedilmesinden doğan edebiyattır. Sınır edebiyatı kavramından edebi eserler yoluyla bir ülkenin uzak sınır boyları ve taşrası hakkındaki bilgisizliğin azalması anlaşılır. Bu kavramdaki sınır tabiri ülkeleri birbirinden ayıran fiziksel sınırlarla ilgili değildir. Edebi eserler açısından o ülkeyle ilgili bilinenlerle bilinmeyenler arasındaki sınırlarla ilgilidir. Sınırcı edebiyat, yazarın ilk defa gördüğü bir coğrafyayı veya topluluğu hikâye eder, bu hikâye edişle bir ülkenin coğrafyası, bitki ve hayvan örtüsü, folkloru, farklı kültürleri ve yaşayış biçimleri hakkında o ülkenin başka bölgelerde yaşayan ahalisinin ve entelektüellerinin bilgisizliğini azaltmış olur. İçeriği itibarıyla bir memlekete dair bilgi dağarcığını zenginleştiren her türden edebi eser sınır edebiyatının kapsamına girer. Türkiye eksenli örnekler vermek gerekirse Tanzimat döneminde konusu Anadolu olan ilk roman ve hikâyeler, 1950’li yıllarda bir tür edebi furya halini alan köy romanları, ülke içinde az bilinen yerlerle ilgili gezi yazıları - seyahatnameler, daha önce yazıya geçmemiş saz şiiri, ninni, mani, atasözleri ve deyimlerin derlendiği kitaplar, kısacası bir memleketin coğrafyasına, kültürüne, sosyal hayatına, insanına dair yeni bilgiler içeren ve edebi bir form içinde olan bütün eserler sınır edebiyatına örnektir.

Sınır edebiyatı kavramı Amerikan menşeli bir kavramdır. Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluşundan itibaren Batı’ya doğru sürekli genişlemesi Amerikan edebiyatında bu genişlemeyle koşut bir tarz ve içerik ortaya çıkmasına yol açmıştır. Amerikalı tarihçi Frederick Jackson Turner, 1893 yılında Amerikan Tarih Derneği’nde verdiği bir konferansta sınır kavramına Amerikan tarihinin hususi seyri çerçevesinde bir açıklama getirmiş ve “Amerikan tarihinin asıl merkezi Atlantik kıyısı değildir. Büyük Batı’dır. Amerikan gelişmesi daimi bir durağanlık içindeki boş arazilere Amerikalıların yerleşmesinden doğar” demiştir. Turner’ a göre sınır, medeniyetle ilkelliğin karşılaştığı noktadır. Amerikan edebiyatını İngiliz edebiyatından farklı kılan hususiyet de Amerikalıların sürekli genişleyen sınırlarda idrak ettikleri hayattır, geliştirdikleri şahsiyettir. Amerikalı yazarların 19.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazdığı eserlerle “sınır” kavramı Amerika’ yı diğer milletlerden ve kültürlerden farklı kılan bir mahiyet kazanmıştır. Bu dönem Amerikan edebiyatı, kâşiflerin, denizcilerin, gezginlerin, altın arayıcılarının ve kovboyların maceralarını anlatan bir edebiyattır.

Sınır edebiyatı kavramından Türkçede söz eden ilk kişi İngiliz edebiyatı profesörü Orhan Burian’dır. Orhan Burian kendisinin neşrettiği Ufuklar dergisinin 2.sayısında kaleme aldığı “Amerikan Edebiyatından Bir Pay” başlıkla makalesinde sınırcı edebiyatın mahiyeti ve Amerikan edebiyatındaki seyri ve Türk edebiyatının bu sahadaki örnekleri hakkında bilgi vermiştir. Burian’ın bu makalesinde verdiği bilgilere göre Amerikan edebiyatının sadece Amerika’ya has bir kolu vardır. O da

sınır edebiyatıdır. Ancak buradaki sınır sözüyle kastedilen memleketleri birbirinden ayıran sınırlar değildir. Bir milletin kendi ülkesi hakkında zihninde beliren meçhullerdir. Bir ülkenin coğrafyası, bitki ve hayvan örtüsü, folkloru, farklı kültürleri ve yaşayış biçimleri hakkında o ülkenin millet-i hâkimesinin bilgisizliğidir. Bu bilgisizliği ortadan kaldırmaya çalışmak Avrupa kökenli Amerikalılara yurtlarını keşfettirmiştir. Avrupa kökenli Amerikalılar Atlas kıyısından başlayarak üç asır içinde Pasifik kıyasına kadar yeni memleketlerini her yönüyle tanımışlardır. Amerikan edebiyatı bir bakıma Amerikalıların yurtlarını görüp tanıma macerasını aksettirir. Amerikan edebiyatının ilk yazarı olan kaptan John Smith'in 1608 yılında basılan ilk eserinden Mark Twain, Jack London ve Willa Cather gibi yazarların eserlerine kadar birçok eser sınırcı edebiyattır. Türk edebiyatında ise II. Meşrutiyet senelerinde ortaya çıkan memleket edebiyatı bu kavram çerçevesinde düşünülüp değerlendirilmeye müsaittir (Burian, 1952, 34 – 35/ Yener, 2022, 1384).

2.Amerikan Edebiyatında Sınır Edebiyatı

Sınır edebiyatı kavramı Amerikan menşeli bir kavramdır. Amerika'nın uzak sınır bölgelerinin ve taşrasının XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Amerikan yazarlarının eserlerindeki hususi ve yoğun temsilini tanımlamak için kullanılır. Amerika Birleşik Devletleri 1776 yılında 13 eyaletten teşekkül eden bir devlet olarak kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren Batı'ya doğru devamlı bir genişleme göstermiş ve Alaska'nın 3 Ocak 1959 tarihinde 49. Eyalet olarak ABD'ye katılmasına dek Kuzey Amerika karasında Batı'ya doğru genişlemesini sürdürmüştür¹. Kökleri ABD'nin kuruluş dönemlerine dek götürülebilecek Amerikan edebiyatı çok zengin bir edebiyattır. Bu edebiyat, güçlü bir şiir ve nesir geleneğine sahiptir. Amerikan sınırının bir buçuk asır boyunca Batı'ya doğru genişlemesinin bu edebiyatın seyri ve muhtevası üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu etki bilhassa nesir sahasındaki eserlerde gözlemlenebilir. 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk yarısı Amerikan romancıları ve öykü yazarları Atlas okyanusu kıyısından Pasifik kıyasına doğru düzenli surette genişleyen bir ülkenin edebiyat açısından bakir olan topraklarını ve o topraklarda süregiden hayatı anlatan pek çok eser kaleme almışlar, Amerikan coğrafyasını Amerikan edebiyatının başlıca motiflerinden biri yapmışlardır. Amerikalı yazarların kendi yurtlarını tanıma macerası Amerikan edebiyatının en mühim kaynaklarından biri durumuna gelmiştir. Amerikan nesir edebiyatında bu yolda eser veren birçok kalem vardır. Bunlardan ilk akla gelenler Amerikan edebiyatının ilk yazarı olan kaptan John Smith, Jack London, Mark Twain, Willa Cather, John Steinbeck gibi isimlerdir. Bu yazarlar sınır boylarında karşılaştıkları topluluklara ait folklorik ve kültürel değerleri ve çeşitli türlerdeki anlatıları kendi roman ve hikâyelerine taşırlar. Bu suretle sınır edebiyatı, halk edebiyatından istifade eden ve onun bilinirliğini genişleten bir mahiyet kazanır. Kısa Amerikan Edebiyatı Tarihi adlı eserinde Carl Van Doren Mark Twain'in şahsında Amerikan sınır edebiyatıyla ilgili şu tespitlerde bulunur:

Mark Twain kendinden evvel gelen Amerikan yazarlarının hiçbirinin yapamadığı şeyi yaptı. Edebiyata folkloru, halk sanatını soktu. Mark Twain'in dili gayet mükemmel ve her şeyi yerli yerinde olmakla beraber yerli hava

¹ 50. Eyalet olan Hawaii'nin ABD'ye katılış tarihi 21 Ağustos 1959'dur ancak Hawaii Amerika karasında bulunan bir toprak parçası değildir. Büyük Okyanus'taki bir takımadadır.

hâkimdi. Onun seçtiği sanat şekli, hudut boylarında yaşayanların bitip tükenmek bilmeyen masallarla, dinleyenler arasındaki safları kandıracak, bilgi geçinleri içineleyecek neşeli mübalâğalar ve alaylarla dolu hikâyelerdir. O zamana kadar bir sanat olarak kabul edilmemiş olmakla beraber, halkın çok yakından tanıdığı, hoşlandığı, iyisini kötüsünü büyük bir kolaylıkla ayırdığı şeylerdi bunlar. Melville için Pasifik ne ise, onun için de Mississippi aynı şeyi ifade eder; bu, Amerikalıların çoğuna Pasifikten daha yakın geliyordu. Amerikalının Sivil Harpten sonra istilâ emellerini daha geniş arazilere, daha yüksek dağlara, daha uçsuz bucaksız okyanuslara yayması gerektiği zaman, Mark Twain bu mesut hareket sırasında oralarda hazır bulunmak istemiş gibi kıyılarında çocukluğunu geçirdiği Mississippi'yi bırakarak uzağa, Batı'ya gitti. Burada bir cephe muhabiri ve sohbetçi olarak halk mizahının ruhuna nüfuz edip ona tam mânasiyle hâkim oldu. Şaheseri olan Huckleberry Finn'de kendi çocukluk yıllarının Mississippi'sine döner; hayatını bağladığı, muhayyilesinde' akan nehrin hatıralarını yaşatır (Van Doren, 1961).

Avrupa kökenli Amerikalıların 17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla dek Kuzey Amerika'da yayılması bu yayılış süresince teşekkül edip gelişen Amerikan edebiyatının başlıca konularından biri olmuştur. Turner' a göre Amerika kıtası buraya gelen Avrupalıları yeni bir millete dönüştürmüştür. Erken Amerikan tarihinde sınır, genişlemenin bir sonraki aşamaya geçeceği nokta olarak algılanmaktadır. Atlantik kıyısından Pasifik'e doğru devamlı genişleyen sınır Amerikan milletine Avrupalı milletlerden ayrı bir şahsiyet kazandırmıştır. Bu eşitlikçi, demokrat, fırsatçı, bireyci, özgüven sahibi, bir yönüyle de şiddet eğilimi olan bir millettir. Amerikan edebiyatı bu yeni ülkede teşekkül eden işte bu yeni milletin edebiyatıdır. Batı'ya doğru genişleyen sınır Amerikan edebiyatının mevzu bakımından daimi surette zenginleşen bir kaynaktan beslenmesini sağlamıştır. Bu genişleyişi takip eden edebi üretimden de bir çeşit Amerikan miti doğmuştur. Sınır, Amerikan edebiyatında sürekli tekrarlanan bir temadır. Amerikan milletinin yeni dünyalar keşfetme arzusunu, tehlikelerle baş etme ve imkânsız başarıya potansiyelini gösterdiği bir sahnedir. Sınırlardaki keşifler ve mücadelelerden Amerikan mitolojisi ve kahramanı doğar. Bu kahramanın kişiliği sınırın barındırdığı tehlikeler içinde biçimlenir. Sınır teması, Amerikan çalışkanlığını, cesaretini ve idealizmini henüz keşfedilmemiş toprakların barındırdığı zorluklarla bir arada takdim eder. Amerikan romanı sınırı sadece keşfedilmemiş bir ülke olarak değil aynı zamanda Amerikan kahramanının bu yeni vaat edilen toprakla etkileşimi olarak görür. Bu roman çeşidinde Batı'ya doğru ilerleyen insanlar kendilerine yeni fırsatlar ve yeni topraklar arar, doğdukları topraklardan daha iyi bir hayat inşa etmek için Batı'ya giderler. Orada birtakım zorluklarla karşılaşır, karşılarına yerliler çıkar ancak bu zorluklar onları yıldırılmaz, tersine güçlendirir (Hubbell, 1925). Sınır edebiyatı Amerikan edebiyatının ilk dönemlerinden günümüze kadar bu edebiyat içindeki konumunu muhafaza etmiş ve çok geniş bir külliyat oluşturmuştur. Bu külliyatın tamamının bu çalışma içinde zikredilmesi mümkün değildir. Sadece belli başlı yazar ve eserlerin zikredilmesi imkânı vardır.

Bu edebiyatın ilk öncüleri James Fenimore Cooper ve Washington Irving'tir. Irving' in 1809'da yayımlanan Knickerbocker's History of New York adlı mizahi romanı içeriğini bütünüyle Amerikan mahalli hayatından alan bir eserdir. Yine Irving'in Rip Van Winkle adlı romanı New York'un Hudson Vadisi'nde geçmekte

ve Amerikan toprağını bir efsaneler ve aşk diyarı olarak takdim etmektedir. Cooper ise mahalli hayatı ifade etmedeki kabiliyetiyle tanınmış bir yazardır. Onun *The Pioneers* adlı romanı Amerika'nın sınır boylarındaki günlük hayatı anlatan bir eserdir.

Bret Harte'in California madenleri üzerine kaleme aldığı "The Luck of Roaring Camp" inden Henry'nin "The Caballero's Way"ine kadar sınır üzerine pek çok mükemmel kısa hikâye vardır. Şiirde Joaquin Miller bazı şiirleri, William Cullen Bryant'ın "The Prairies" şiiri, Walt Whitman'ın "Pioneers O Pioneers" şiiri, Edwin Ford Piper'ın "Barb Wire and Wayfarers", Lew Sarett, Constance Lindsay Skinner, Mary Austin, and Amy Lowell zikredilmesi gereken şairlerdendir.

Amerikan sınırı Amerikan edebiyatına kısa hikâye dışında doğa kitapları şeklinde sınıflandırılabilir bir edebiyat çeşidi de kazandırmıştır. Bu çeşit Amerikalı yazarların bir hayli ustalaştıkları bir çeşittir. Henry David Thoreau, William S. Burroughs, John Muir bu türün kalburüstü yazarlarıdır.

Bunların dışında Amerikan Batı sınırını, yerli hayatını ve taşrasını anlatan romanlardan bazıları şunlardır:

Mark Twain'in *Roughing It*; Willa Cather'ın *My Antonia*; John D Unruh'un *The Plains Across*; Annie Proulx'un *Close Range*; Cormac McCarthy'nin *The Crossing*, *Little*; Laura Ingalls'un *House on the Prairie*; Thomas Berger'in *Wilderness*, *Little Big Man*, James Fenimore Cooper'ın *The Last of the Mohicans*, Ken Kesey'in *One Flew Over the Cuckoo's Nest...* Ayrıca Mollie Dorsey Sanford'un *Mollie: the Journal of Mollie Dorsey Sanford 1857-66* adlı seyahatnamesi...(Hannan, 2009)

3. Türk Edebiyatında Genel Çerçevesiyle Sınır Edebiyatı

Türk edebiyatında Amerikan sınır edebiyatına benzer bir sınır edebiyatı var mıdır? Varsa bunun tarihi seyri nedir ve ne tür eserler bu edebiyat içinde kabul edilebilir? Bu soruların yanıtını vermek için Türk edebiyatının muhit olarak İstanbul dışına çıkışının arka planı üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü Türk edebiyatında bir sınır edebiyatı varsa bu Anadolu'ya, taşraya yönelmiş eserler içinde aranmalıdır. Bu yöneliş Tanzimat hareketinin Türk düşüncesine ve edebiyatına getirdiği esaslı zihniyet değişikliğiyle mümkün olabilmiştir. Tanzimat'a kadar kaba ifadesiyle seçkinlerin seçkinlere seslendiği bir vadi olan Türk edebiyatının Tanzimat'la beraber halkı ve hakikatleri keşfetmesiyle mümkün olabilmiştir.

Türk tarihinde Tanzimat hareketi, Müslümanlığa geçişten sonraki en büyük ikinci hadisedir. Müslüman olduktan sonra siyasal ve kültürel manada Müslüman Doğu kozmopolitinin bir parçası haline gelen Türkler, Tanzimat hareketiyle beraber ait oldukları kozmopoliti büyük derecede değiştirmişler ve kapsamı gitgide genişleyen bir surette Batı kozmopolitine intisap etmişlerdir. Cephelerde yaşanan büyük askeri yenilgiler, devletin işleyişindeki büyük bozulma ve dönemin düvel –i muazzamasının baskıları Osmanlı ricalini Tanzimat'a bir bakıma mecbur etmiştir. İmparatorluğu yönetenler Tanzimat'ı devletin iki yüz yıldır önlenemeyen gerileyişine ve çözümlüşüne bir çare olarak uygulamaya koymuşlardır. Tanzimat hareketi, bürokrat sınıfıyla başlamıştır. İlk değiştirdiği şey de resmî hayat olmuştur. Bu hareketle Avrupa'dakilere benzer birtakım müesseseler kurulmuş, mevcut müesseseler işleyişlerini Avrupalı usullere ve mevzuata göre değiştirmiştir. Ancak

Tanzimat resmi hayatla ve bürokrat sınıfıyla sınırlı kalmamış, bir süre sonra kültür ve düşünce hayatını da tesiri altına almıştır. Tanzimat'la beraber Türkiye'de "kültür ve düşünce üretme biçimleri" batılılaşmıştır. Asırlarca Doğu'ya mahsus yarı mistik yarı hayali kavramlar içinde dönüp dolaşan Türk okuryazarı Tanzimat'la beraber hayatı ve hakikatleri keşfetmiştir. Dikkatini gökyüzünden ve metafizikten yeryüzüne ve maddeye yönelmiştir. İçinde yaşadığı dünya ve gerçeklik hakkında şiirsiz, tasavvufsuz, ölçüye kantara gelir fikirler üretmeyi öğrenmiştir. Tanzimat aydını divan şairleri gibi hayatı kat kat mecazlar, gizlemeler içinde yorumlamakla yetinen bir aydın çeşidi değildir. Hoşnutsuz olduğu haller karşısında kendisine tevekkül ve sabır telkin eden bir aydın değildir. Hayatı değiştirmek isteyen, öncekileri tekrar etmekten ibaret bir düşünce ve kalem işçiliğini reddeden bir aydındır. Aydın sınıfında Şark'a mahsus ezeli mistisizmden kaynaklanan koyu teslimiyetçilik Tanzimat'la bitmiştir. Ezberlenmiş fikirlerin yerini değişen dünyaya ve zamanın ruhuna göre biçimlenen fikirler almıştır. Tanzimat, Türk okuryazarına düşündüklerini cesaretle (en azından eskisi kadar korkmadan) söyleyebileceği bir ortam yaratmıştır. Ona gazete ve mecmua gibi vasıtalar vermiştir. Bu vasıtalar yazarların günlük hadiselerle temas kurmasını kolaylaştırmıştır. Mitoloji ve fantezi içinde düşünen yazarlar ortadan büsbütün kaybolmamıştır ama Türk düşünce tarihinde ilk defa ilhamını doğrudan hakikatlerden ve hadiselerden alan bir aydın sınıfı yetişmiştir. Türk edebiyatı roman, tenkit, deneme, makale gibi malzemesi fikir ve mukayese olan mensur çeşitlerle tanışmıştır. Bu çeşitlerle halk ve bu halkın yaşadığı muhitler safha safha edebiyatın birinci konusu haline gelmiştir. Çünkü bu mensur çeşitlerin ithal edildiği Fransız edebiyatında birbirinden farklı yaklaşımlarla da olsa halk ve yaşanan hayat eserlerin birinci konusudur.

İstanbul ezelden beri kozmopolit bir şehirdir. Türk kültürü Anadolu'da olduğu gibi fetihten sonra İstanbul'da da hâkim kültür haline gelmiştir. Ancak İstanbul hiçbir zaman Anadolu şehirlerinin pek çoğu gibi homojen bir nüfus yapısında, yaşayış ve düşünüş içinde olmamıştır. Divan şairleriyle Tanzimat döneminin ilk nesil edipleri arasında Anadolu'ya ilgisizlik bakımından pek fark yoktur. Divan şiirinin Şark edebiyatına mahsus fanteziler dünyası içinde herhangi bir Anadolu tasavvurunun ve temsilinin bulunması mümkün değildir. Bu edebiyat beş duyuyla algılanabilir şeylere kapılarını ya büsbütün kapalı tutar ya da bunları yoğun hayallerle ve abartmalarla mitolojik bir seviyeye yükselterek gerçekte oldukları şekilde alakası kopmuş hale getirir. İnsanın ve coğrafyanın gözle görüldükleri şekilde edebiyata konu olması Tanzimat'la beraber Avrupa'dan ithal edilen düşünme ve yazma usulleriyle mümkün olabilmıştır. Şiirin muhtevasının düştüğü gerçeğe doğru evrimleşmesiyle, roman, hikâye, piyes, tenkit, makale ve fıkra gibi mensur çeşitlerin Türk edebiyatına girmesiyle ve yazarların kalem faaliyetiyle hayata müdahil olmak şuuruna ve arzusuna erişmesiyle mümkün olabilmıştır. Batı tarzı Türk edebiyatı insana, hayata ve yaşadığı çevreye yönelmiş Türk edebiyatıdır. Sınır edebiyatının kapsamına giren Anadolu hikâye ve romanlarının ortaya çıkışı da bu yönelişin doğal bir sonucudur. Ancak Türk edebiyatının Anadolu'yu fark etmesi için Tanzimat edebiyatının başlangıcı kabul edilen Şair Evlenmesi piyesinin üzerinden otuz yıl geçmesi gerekmiştir. II. Meşrutiyet'le başlayan memleketçilik fikrine ve hakikatte bir Anadolu savaşı olan Kurtuluş Savaşı'na dek de bu fark ediş çok dar sınırlarda kalmıştır. Birkaç istisnai eser bir kenara bırakılacak olursa milli edebiyat cereyanına dek Anadolu, İstanbul münevverinin ilgi göstermediği, merak etmediği hatta

unutmak istediği bir yer konumunda kalmıştır. Tanzimat'ın yarattığı aydın tipi mutasarrıflık, valilik gibi makamlara getirilmedikçe yahut hükümet tarafından sürgün edilmedikçe Anadolu'ya uğramaz. Bu aydın tipinin gitmek denince aklına gelen şehirler Avrupa şehirleridir. Önce Paris'tir, sonra da Londra, Zürih, Brüksel gibi şehirlerdir. Bu şehirler Tanzimat aydını için ütopya şehirler değildir belki ama hayal ve rüya şehirlerdir. Çünkü Osmanlı ülkesinde bulamadıkları hürriyeti, kültürel zenginliği, hayatı ve ışıltıyı o şehirlerde bulabileceklerine inanmaktadırlar. Anadolu coğrafyası o devirde bu aydın tipinin merakını cezbedecek bir coğrafya olmaktan çok uzaktır. Orada fakir çiftçiler vardır, uçsuz bucaksız bir bozkır vardır, asırlardır değişmeyen bir hayat ve daima en azla yetinme vardır. Birkaç vilayet müstesna bu coğrafya insana uyusukluktan, nihayeti belirsiz bekleyişlerden ve feragatten başka bir şey vaat etmez. Orada insanlar yaşamazlar, tahammül ederler. Kavuşmazlar, sabrederler. Kafaca ve yaşayışça terakki etmek nedir bilmezler. Hayatlarını kayalara mahsus bir donmuşluk ve tek renklilik içinde geçirirler. Oysa septik düşünce, bilim ve endüstri hamleleri Tanzimat aydınının daima özlediği Avrupa'ya kendini sürekli tazeleyen bir bünye kazandırmıştır. Orada fikirler kaynaşır. İdeolojiler cenkleşir. Sanat ve edebiyat en ileri verimini orada ortaya koyar. Fikir hürriyeti orada da sınırsız değildir. Ancak Osmanlı ülkesine nazaran daha geniş bir hürriyete sahip olduğu muhakkaktır. Maddede ve manada çeşit boldur. Susmamak için çok elverişli bir ortam vardır. Bu sebepler İstanbul'un okuryazar takımında Avrupa'ya karşı büyük bir zaaf ve heves doğurmuştur. Tanzimat aydını Avrupa'ya ya giden adamdır ya da gitmeyi hayal eden adamdır. Bunların bir kısmı Avrupa'ya devlet görevlisi olarak gider. Bir kısmı imkân bularak üniversite tahsiline gider. Bir kısmı politik sebeplerle firar ederek gider. Bir kısmı ise hiç gidemez. Gitmeyi hayal ettiğiyle kalır. Gidemeyenler kendilerini doğdukları ve yaşadıkları memlekette esir gibi hisseder. Servet-i Fünun sanatçıları gibi çevrelerine yabancılaşır. Bu insanların zihin ve gönül âleminde İstanbul'la Paris arasındaki mesafe İstanbul'la Anadolu arasındaki mesafeden çok daha kısadır. Batı etkisinde teşekkül eden Türk edebiyatının ilk yarım yüzyılı çok istisnai birkaç eser hariç memleketin İstanbul dışındaki kısımlarına bu sebeplerle kapalı bir edebiyattır. Tanzimat edebiyatında ve Servet –i Fünun ve Fecr –i Ati gibi toplulukların temsilcilerinin eserlerinde genel itibarıyla İstanbul dışına çıkma gereği duyulmayan meselelerle meşgul olunur. Bu dönem yazarları edebi üretimlerinde Anadolu'ya karşı bir görmezden geliş veya unutuş vaziyeti içindedir. Ahmet Mithat Efendi ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında İstanbul'un yoksul muhitlerinden, kenarda kıyıda kalan semtlerinden çok canlı manzaralar vardır. Birer halk romancısı olan bu yazarlar Türk romanını çok çeşitli halk tabakalarına ve muhitlere açmışlardır. Romanlarında kabaca halkı halka anlatmak yöntemini uygulamışlardır. Oysa Servet-i Fünun romanının İstanbul'u daha dar bir İstanbul'dur. Beyoğlu'ndan ve Boğaziçi'nden ibarettir. Servet-i Fünun yazarları Batılılaşmamış halk kesimlerini romanlarında görmek ve göstermek istemez. Anadolu'nun ve Anadolu halkının yazılan eserlere konu olması Batı tarzı Türk edebiyatının ilk elli altmış senesinde çok istisnai eserlerle sınırlı kalmıştır. Bu istisnalar Nabizade Nazım'ın 1892'de çıkan Karabibik romanı, Halit Ziya'nın Anadolu'da geçen bazı hikâyeleri, Ebubekir Hazım'ın 1910'da çıkan Küçük Paşa romanı ve Refik Halit'in 1919'da neşredilen Memleket Hikâyeleri' dir. Bu eserlerin yazılışındaki başlıca maksat İstanbul'un okuryazar zümresine

Anadolu'daki hayatı göstermektir. Bu eserler İstanbullu okuryazarların ya hiç tanımadığı ya da pek az tanıdığı Anadolu hakkında bilgi ihtiva etmektedir.

Karabibik Türk edebiyatında zemini Anadolu olan ilk eserdir. Bu eser ilk kez 1892'de yazarı Nabizade Nazım'ın ölümünden bir sene sonra neşredilmiştir. Uzun hikâye/nuvella türündeki bu eseri Nabizade Nazım subay olarak gittiği Antalya'nın Beymelek köyündeki gözlemlerine dayanarak yazmıştır. Eserin Anadolu'yu konu alan ilk eser olması dışında edebi bir hususiyeti yoktur. Nabizade Nazım Karabibik'te Antalya köylerindeki hayatı, insanları ve bu insanların konuştuğu Türkçeyi göstermek istemiş ancak bunu anlatı türlerinin ilkeleri, dengesi ve tabiatı içinde yapamamıştır. O dönem Türk edebiyatında romanın çok yeni, henüz tam anlaşılmamış bir tür olması gerçekliğine Karabibik bu yönüyle çok açık bir örnek teşkil eder.

Karabibik'ten sonra Anadolu, Türk yazarlarınca eski unutulmuş haline terk edilmiş ve uzun müddet öyle kalmıştır. II. Meşrutiyet senelerinde alevlenen milli edebiyat düşüncesine dek Anadolu, Halit Ziya'nın birkaç hikâyesi ve Ebubekir Hazım'ın Küçük Paşa romanı dışında edebiyata konu olmamıştır. II. Meşrutiyet'in yarattığı toplumsal ve düşünsel iklimle beraber "millilik, milli kaynaklar, milliyetçilik, kültürel milliyetçilik" gibi kavram ve düşünceler Türk yazarlarında geniş ölçüde rağbet bulmaya başlamıştır. Milli edebiyat, dilde sade Türkçeye; muhtevada milli kaynaklara yönelik olarak özetlenebilecek bir edebi çığırdır. Bu edebiyatın temsilcileri kafaca ve sanatça tek renkte ve tek meşrepte değildir. Ancak edebiyatın meselelerini ve muhtevasını olabildiğince yerli kaynaklardan almak konusunda fikir ve davranış birliği içindedirler. Bu fikir ve davranış birliği Anadolu'nun ve milli hayatın eserlerde kapsamlı surette temsil edildiği bir edebi yönelim doğurmuştur. Refik Halit, Reşat Nuri, Yakup Kadri, Halide Edip gibi Türk nesir edebiyatının kalburüstü isimleri edebiyatta Anadolu'ya yönelişin bu dönemdeki en önemli temsilcileridir. Bu isimlerin hepsi İstanbullu yazarlardır ama birtakım vesilelerle Anadolu'da bulunmuşlardır. Refik Halit dönemin siyasal iktidarı İttihat ve Terakki tarafından 1913'te Anadolu'ya sürgün edilmiş, 1918'e kadar Çorum, Bilecik, Ankara ve Sinop'ta ikamet etmek zorunda kalmıştır. Reşat Nuri askeri tabip olan babasının görevi nedeniyle çocukluğunda Çanakkale ve İzmir'de bulunmuş, Darülfünun edebiyat şubesinden mezun olduktan sonra Bursa'da öğretmenlik yapmıştır. Reşat Nuri Çalığışu, Akşam Güneşi, Acımak, Miskinler Tekkesi, Son Sığınak, Kavak Yelleri gibi romanlarında Anadolu'daki deneyimlerinden yararlanmıştı. Yakup Kadri ve Halide Edip'in Anadolu'ya gidişi ise Milli Mücadele'ye katılmaları sebebiyledir. Bu yazarlar eserlerinde romantizmden ve fanteziden olabildiğince uzak bir tarzda Anadolu'yu anlatmışlardır. Halide Edip'in Ateşten Gömlek; Yakup Kadri'nin Yaban romanları Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Anadolu'yu birbirine benzemez tarzda hikâye eden romanlardır. Halide Edip 1922'de tefrika edilen ve Kurtuluş Savaşı'yla ilgili ilk roman olan Ateşten Gömlek'te Kurtuluş Savaşı'nın Sakarya muharebeleriyle Büyük Taarruz arası dönemini cephede vuku bulan bir aşk hikâyesi üzerinden anlatır. Bu romanda Anadolu'nun köylerine, kasabalarına ve sosyal hayatına dair ayrıntılı sahneler mevcut değildir. Yakup Kadri'nin 1932'de neşredilen Yaban romanı Kurtuluş Savaşı yıllarının Anadolu'sunu cephe gerisinden hikâye eder. Bu roman Eskişehir'in bir köyünü aydın sınıfı – halk benzemezliği ekseninde resmetmeyi

tercih eden ve bu tercih çerçevesinde birtakım içtimai ve insani hükümler ortaya koyan bir romandır². Bu yönüyle sınırcı edebiyatın Türk edebiyatındaki başlıca örnekleri arasındadır.

Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında hassasiyetle takip edilen kültür politikalarında Anadolu Türk halkının kültür hazinesinin ortaya çıkarılıp kayıt altına alınmasının çok önemli bir yeri vardır. Cumhuriyeti kuran kadrolar, imparatorluk asırları boyunca milli kimliğini unutan, unutmaya bile bu kimliğe yabancılaşan Türk milletine bu kimliği ve bu adı hatırlatma ülküsünde olmuş kadrolardır. Cumhuriyetin ilk hedeflerinden biri Türk milletine unuttuğu Türk adını hatırlatmak suretiyle bir ulus inşa etmek hedefidir. Bunun içinse bu milletin kültürel ve folklorik değerlerinin ortaya çıkarılması ve kayıt altına alınması gerekir. Bu amaçla ilki 1932 yılında açılan Halkevleri faaliyete geçirilmiştir. 1951 yılında kapatılıncaya dek Halkevleri'nin pek çok vilayet ve kasabada çıkardığı Halkevi dergileri o yörenin halk kültürü mazisini bütün zenginliğiyle ortaya çıkarmayı amaçlayan yayınlar yapmışlardır.

1950'lerde Türk romanında bir çeşit edebî furya halini alan köy romanlarının yazarlarının önemli bir kısmı köy enstitülerinden yetişmiş yazarlardır. Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın, Samim Kocagöz gibi yazarların romanları belirli motifleri devamlı tekrar edip taşrayı bir sınıf çatışması ekseninde dışarıda görmekte zorlansalar da ele aldıkları köyler ve yaşayışlar bakımından yenidirler ve sınırcı edebiyata örnek olarak gösterilebilirler.

4.Sınırcı Edebiyatı Kavramı Açısından “Memleket Hikâyeleri”

Refik Halit'in ilk kez 1919 yılında neşredilen “Memleket Hikâyeleri” Türk edebiyatında Anadolu'yu geniş bir coğrafi ve insani bakışla ele alan ilk eserdir. Bu eserden önce zemini Anadolu olan Karabibik ve Küçük Paşa romanları ve Halit Ziya'nın birkaç hikâyesi yayımlanmıştır ama bu romanlarda ve hikâyelerde coğrafi ve insani çerçeve dardır. Refik Halit'in Memleket Hikâyeleri'nde Anadolu, bu romanlara ve hikâyelere nazaran daha geniş bir çerçevede ele alınır. Bu hikâyeler Ankara, Çorum, Bilecik, Sinop gibi şehirlere bağlı kasabalarda geçer. Bu şehirler Refik Halit'in 1913-1918 yılları arasında sürgün olarak bulunduğu şehirlerdir. Memleket Hikâyeleri kitabında topladığı hikâyelerin çoğunu Refik Halit, sürgün olarak Anadolu'da bulunduğu dönemde yazmıştır³. Ancak bu kitapta İstanbul'da geçen hikâyeler de vardır. Bunlar “Bir Taarruz” “Kuvvete Karşı”, “Ayşe'nin Talihi” ve kısmen “Garez” hikâyeleridir. Anadolu dışındaki bu hikâyeler aynı zamanda yazarın sürgün seneleri dışında yazdığı hikâyelerdir.

Memleket Hikâyeleri Maupassant tarzı bir realizmle yazılmıştır. Bu hikâyelerde okuyucu Anadolu'yu dışarıya çıkararak görür ve olaylar üzerinden sosyal bir teze, fikre ulaşma imkânı elde eder. Memleket Hikâyeleri'nde Küçük Paşa romanındaki gibi

² Yazarın Batı cephesi komutanlığı tarafından Anadolu'daki Yunan mezaliminin araştırılması için oluşturulan Tetkik –i Mezalim Heyeti bünyesindeki görevi süresince yaptığı gözlemlere dayanarak yazdığı ve 1942 CHP roman mükâfatında ikincilik ödülü alan bu roman Anadolu köylüsüyle ilgili tespit ve teşhislerinin umumiyetle çok olumsuz olması nedeniyle dönemin edebiyat çevrelerinde bir hayli sert eleştirilere maruz kalmıştır.

³ Refik Halit yazılarından ötürü İttihat ve Terakki hükümeti tarafından 1913'te Anadolu'ya sürülmüştür. Sürgün senelerini sırasıyla Sinop, Çorum, Bilecik ve Ankara'da geçiren Refik Halit, İttihat Terakki'nin ileri gelenlerinden olan Ziya Gökalp'ın da araya girmesiyle 1918'de affedilmiş ve İstanbul'a dönmüştür.

bütünüyle kötücül bir Anadolu yoktur. Memleket Hikâyeleri' ndeki Anadolu yoksul, cahil ve merhametsiz insanların fazla fazla bulunduğu bir beldedir ama burada hayat büsbütün bir kahr hali içinde de geçmez. Refik Halit'in Anadolu'sunda hayattan lezzet alan insanlar da vardır. Umutsuz hatta tükenmiş insanlar kadar neşeli insanlar da vardır. Refik Halit'in iyimser ve epiküryen mizacı Memleket Hikâyeleri' nin Anadolu ve köy temalı başka roman ve hikâyelere göre daha az karamsar olmasını sağlamıştır. Bu kitaptaki kimi hikâyelerde karanlık hatta demonik hadiseler vuku bulabilmekteyse de üslup karanlık değildir. Yazar Anadolu'daki insanlar ve hadiseler karşısında bir yargıç, vaazcı veya nasihatçi konumunda değildir. Hikâyelerinde didaktik bir söyleme düşmekten titizlikle kaçınır. Herhangi bir sınıfı veya meslek grubunu kayırmaz. Yanlış ve kötü insanların karşısına doğru ve iyi insanları çıkarmaz. Okuyucuda Anadolu'yla ilgili uyandırmak istediği bir inancı varsa bu Anadolu' insani ve içtimai bakımdan ciddi bir ıslahata ihtiyaç duyduğu inancıdır.

Okuma yazma oranı bir hayli düşük seviyelerde olsa da devrin Anadolu'sunda Memleket Hikâyeleri' ni okuyabilecek insanların var olduğuna kuşku yoktur. Ancak bu hikâyelerin asıl ulaşmak istediği kitle İstanbul'un kitap ve gazete okurlarıdır. Okuryazar zümresidir. Bu hikâyeler İstanbullu okumuşlara belki hiç gitmedikleri, gitmemek için ellerinden geleni yapacakları Anadolu'yu anlatmaktadır. Özendikleri, öykündükleri hiç görmedikleri halde özledikleri Avrupa'ya hiç benzemeyen, Avrupa'nın geçirdiği düşünce evrimlerinin hiçbirinden geçmemiş Anadolu'yu anlatmaktadır. Bu hikâyeler bir bakıma bir İstanbullu Anadolu'yu nasıl görür sorusunun cevabıdır ve Anadolu'nun insani ve içtimai manzarasının İstanbul'a takdimidir. Memleket Hikâyeleri' ni sınır edebiyatının bir örneği yapan nokta da budur. Yazar buradaki hikâyelerinde birkaç istisna hariç Anadolu'nun tabiatına ait ayrıntılı tasvirlerle girişmez. Anadolu insanının yazgısını coğrafyaya bağlamaz. Sosyal şartlara bağlar. Bu nedenle Memleket Hikâyeleri barındırdığı sosyal tespitler içinde mütalaa edilmelidir.

Memleket Hikâyeleri içindeki her hikâye kendine göre bir sosyal tahlil ve görüş barındırmaktadır. Ancak Yatık Emine, Şeftali Bahçeleri, Cer Hocası, Yatır ve Boz Eşek gibi hikâyeler sosyal tahlil bakımından kitaptaki diğer hikâyelere nazaran daha kuvvetlidir. Küs Ömer, Sarı Bal, Vehbi Efendi'nin Şüphesi gibi hikâyeler, karikatürize bir üslup içinde takdim edilmiştir ve bu hikâyelerin bir sosyal tezi varsa bile bu tez bu karikatürize üslup içinde silikleşmiştir. Peki, bu eserde İstanbul'a takdim edilen Anadolu nasıl bir yerdir? Dönemin İstanbullu okuru bu eserden Anadolu'ya dair ne öğrenmektedir?

Memleket Hikâyeleri' nde yazar İstanbul'la Anadolu arasındaki sosyal benzemezliklere açıkça değinmez. Bir sebeple İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek zorunda kalmış insanların kendi içlerinde bu iki beldeyi devamlı mukayese etmelerine ve İstanbul'a hasret duymalarına değinir. Bu itibarla İstanbul'la Anadolu'nun açıkça mukayese edildiği kısımlar sosyolojik değil psikolojik ve santimental bir hüviyet arz etmektedir. Yazar Anadolu'da geçirdiği senelerde oradaki hayatı reddetmemiş, o hayatın bir parçası olmaya gayret etmiştir. Ancak çok arzu etse de dönemediği İstanbul'a duyduğu özlem muhtelif şekil ve şiddetlerde içindeki varlığını sürdürmüştür. Cer Hocası, Şaka ve Garez hikâyelerinde Anadolu'da İstanbul'un sosyal imkânlarını ve doğal güzelliklerini arayan ancak

bulamayan insanların bedbinliği anlatılmaktadır. İki belde arasındaki sosyal bir mukayeseye ise dönemin İstanbul'unun içinde bulunduğu şartların tarihi bilgiler ışığında mütalaa edilmesiyle ulaşılabilir.

Devrin İstanbul'u nüfusça kalabalıktır. Siyasal olarak çok hareketli, istikrarsız hatta tehlikelidir. Tanzimat'la başlayan batılılaşmanın etkisiyle sosyal hayatı çok zenginleşmiş ve canlılık kazanmıştır. Şehrin bazı semtlerinin yaşayışça Avrupa şehirlerinden bazı zümrelerinin de düşünüşçe Avrupalılardan bir farkı kalmamıştır. Oysa Anadolu hâlâ eski Anadolu'dur. Buranın bütünüyle kendine mahsus bir hayat ve maneviyat yapısı vardır. Bu yapı Tanzimat'ın İstanbul'a getirip kabul ettirdiği kabuk ve öz değişmelerine kendini henüz açmamıştır. Dönemin İstanbul'undan, özellikle Bab – Ali'sinden, Pera' sından, Galata'sından Anadolu'ya giden bir kimse başka bir ülkeye veya zamana gitmiş gibi olur. Anadolu'daki insanların ve hadiselerin sadece bu topraklarda bulunabilecek geleneklerden ve törelerden geldiğini fark eder. Onun yazgısının dönemin İstanbul'undan çok ayrı bir istikamette seyrettiğini fark eder.

Refik Halit Memleket Hikâyeleri'nde Anadolu köylerinin ve kasabalarının bin senede oluşan sosyolojisini göz önüne sermektedir. Ancak bu göz önüne serdiği Anadolu halkının gelenek, görenek ve folklorik özellikleri üzerinden değil yer yer karikatüristik bir hüviyet kazanan olumsuz tutum ve davranışları üzerinden yapmaktadır. Ortaya bir edebî eser koyduğu kadar bir fikir eseri koymaktadır. Ancak fikir unsurunu hikâye metinleri içine bir makale veya söylev formunda yerleştirmemektedir. Memleket Hikâyeleri'ndeki realizm bir aynanın Anadolu kasabalarında gezdirilişi gibi tarafsız ve yorumsuz bir realizm değildir. Ancak bu hiçbir zaman politik edebiyat/ angaje edebiyat seviyesine de varmamıştır.

Memleket Hikâyeleri'ndeki Anadolu'nun büyük meseleleri, büyük davaları yoktur. Kasabasının köyünün ötesiyle ilgilenmeyen fiziksel varlığının ait olduğu muhite ruhsal varlığını da ait kılmış bir ahalidir burada yaşayan. Meşrutiyetin getirdiği siyasi fırtınaların ve payitahttaki kanlı hükümet darbelerinin gümbürtüsü İstanbul sınırlarından ibarettir. Siyaset İstanbul'da vardır. Anadolu'da yoktur. Anadolu'nun İstanbul siyasetiyle alakası tehlikeli muhaliflerin sürgün yeri olmasından ibarettir. Devrin siyasi kavgaları Rumeli-İstanbul hattının dışına çıkmaz. Rumeli'nde İstanbul'da ihtilaller çıkabilir, siyasi cinayetler işlenebilir. Bu hadiselerin hiçbiri dönemin Anadolu'suna sirayet etmez. Anadolu, küçük ve iddiasız hayatların beşiğidir. Mesela Yatkı Emine⁴ hikâyesinde kötü yola düşmüş kadın Emine'nin kasabaya gelmesi bir orada yaşayan halk için büyük bir hadise olur. Kasabanın yerlisi olan kadınlar, nadir bir kuşu görmeye gider gibi Emine'yi görmeye giderler. Anadolu, hadise ve heyecan açığından mustarip bir kıtadır. Geleceği de mazi gibi yaşanıp bitmiştir sanki. Oraya giden bu küçük hayata ya alışır ya da azap çeker. Memleket Hikâyeleri'nde insanlar o devir Türkiye'sinin siyasi, ekonomik ve sosyolojik gerçekliği içinde kişisel maceralarını idrak ederler. Anadolu'nun onlara dayattıklarının dışına çıkamazlar. Bu insanlar memleket realitesiyle eksiksiz bir irtibat halindedirler. Ülkenin yazgısının kendi yazgıları üzerinde doğrudan etkisi vardır. Vardır çünkü bu hikâyeler için seçilen kişiler

⁴ Bu öykü 1974 yılında aynı adla sinemaya da uyarlanmıştır. Filmin yönetmeni Ömer Kavur'dur.

umumiyetle alt ekonomik sınıftan insanlardır. Maddî sefalet onların kendi yazgıları üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmıştır.

Refik Halit Memleket Hikâyeleri'nde insanlara iktisadî pencereden bakmayı tercih etmemiştir. Daha ziyade sosyolojik zaviyeden bakmayı tercih etmiştir. Anadolu'da kafa ve kalp bakımından ıslah edilmesi ve yükseltilmesi icap eden bir halk görmüştür ama bu halka karşı eleştirel tutumunu bir insafsızlık ve toptan mahkûm edicilik boyutuna vordırmamıştır. Mizahçı kişiliğinin de yönlendirmesiyle kimi yergilerinde Koca Öküz, Boz Eşek ve Sarı Bal hikâyelerinde olduğu gibi hadiseleri karikatürize etmek yöntemini kullanmıştır. Memleket Hikâyeleri'nde Rus edebiyatında sık sık işlenen toprak sahipliği meselesi, sınıf meselesi yoktur. Bu hikâyelerde Anadolu'ya bir sınıf çatışması penceresinden; ezilenler – ezenler sabit fikri içinden bakılmaz. Çünkü o dönemde Türk edebiyatına henüz bu tür fikirler gelmiş değildir.

Dönemin Türkiye'sinde bir zenginlik varsa bu zenginliğin büyük kısmı İstanbul, İzmir ve belki Bursa gibi birkaç şehirde toplanmıştır. Memlekette Batı'dakine benzer bir fabrikalaşma ve ticari canlılık henüz yoktur. Sömürgecilik ve sanayi devrimine koşut bir şekilde gelişen üretim ekonomisi dönemin Türkiye'sinde çok cılız durumdadır. Anadolu'nun birçok kasabasında ve köyünde geçim yüz yıllık hatta beş yüz yıllık yöntemlere göre yapılan tarıma dayanmaktadır. Savaşlarla ve iç çekişmelerle boğuşan ve durdurulamaz bir izmihlalın pençesinde olan Osmanlı Devleti'nin ülkede herhangi bir ekonomik ve insani kalkınma yaratabilecek mecali de becerisi de yoktur. Bu durum imtiyazlı bir memur ve subay sınıfı dışında Anadolu halkının büyük bir çoğunluğunun yoksul olması sonucunu doğurmuştur. Yoksulluk insanları Yatık Emine, Yatır, Boz Eşek hikâyelerinde olduğu gibi taassuba, batıl inançlara, kandırılmaya ve vicdansızlığa yatkın hale getirmiştir. Dönemin Anadolu'su medenî dünyanın hemen hiçbir nimetinden istifade edememektedir. Terakki memleket siyasetçilerinin söylemlerinde ve aydınlarının yazılarında bir fikir ve daimî bir ideal olarak yarım asırdan uzun bir süredir mevcuttur. Ancak bu fikir yurdun büyük kısmında henüz icraata dökülmemiştir. Anadolu'daki realite Osmanlı okuryazar sınıfının Frenk yazarlarından öğrendiği nazariyelere çok uzaktır. Anadolu insanının kafaca geri kalmışlığı nazar –ı dikkate alındığında İstanbullu aydınlarla bu halk arasında dramatik bir ikilik bulunduğu rahatlıkla fark edilecektir.

Kişinin en yakından tecrübe ettiği ve en derin tafsilatıyla tanıdığı nesne kendisidir. En somut çizgilerle muhatap olup maruz kaldığı çevre de yaşadığı, günlerini geçirdiği çevredir. Kişinin kendisiyle ve çevresiyle teması rüyalar vasıtasıyla bazen uykuda bile devam eder ve ancak ölüm haliyle dönüşsüz bir nihayet bulur. Yaşayan insan kendi kendisinin ve çevresini teşekkül ettiren şartların yönlendirmesinde olan insan demektir. Bu yönlendirme asgari düzeyde olabilir belki ama sıfır düzeyinde olamaz. Şairler veya yazarlar da her insan gibi kendilerinin ve çevrelerinin maddeten ve manen etkisi altındadırlar. Bu etki daimidir. Bir yazarın eserini kendi hayatından, hislerinden ve fikirlerinden yüzde yüz arı tutması mümkün değildir. Çağdaş edebiyatın tarihi bir bakıma yazarın bir birey olarak kendi hikâyesini topluma ayna yapma arzusunun tarihidir. Kendini söyleyerek toplumu söyleme teşebbüsünün tarihidir. Bireyci edebiyat bir devrin insanının psikolojik ve duygusal portresini verme gayretindeki edebiyattır. Toplum edebiyatı ise o devrin

insanına duygu ve psikoloji penceresinden ziyade kitleleri ilgilendiren meseleler penceresinden bakan edebiyattır. Edebi eserlerin başlıca iki kaynağı vardır. Bunlardan biri hayallerdir, diğeri hakikatlerdir. Yazarlar edebi tarzlarına göre bu kaynaklardan bazen birine başvurur bazen de ikisinden bir terkip yaparak hayal hakikat iç içe bir eser meydana getirir. Bu terkip bazen o kadar karmaşık bir mahiyette olabilir ki eser içinde neyin hayal neyin hakikat olduğunu yazarından başkası bilemez. Hakikat beş duyuyla algılanabilir şeylerle sınırlı değildir. Bilimsel olarak ölçülebilir ve kanıtlanmış olması, bir mevcut olarak bulunması şart değildir. Bir sav, bir iddia, bir tez, bir doktrin, bir felsefi veya tasavvufi görüş de yazarın hakikat gayretinden doğmaktaysa edebi açıdan hakikattir. Edebiyatta realizm algılanan veya düşünülen gerçekliklerden birinin yazar tarafından edebi bir kılık ve söylem içine sokularak takdiminden ibarettir. Bu tip eserlerde yazarlar, muhitlere, insanlara ve vakalara çoğu zaman matematiksele yakın bir katılıkla yaklaşır. Hayatın mekaniğiyle azami bir uyum sergiler. Memleket Hikâyeleri için de durum böyledir. Refik Halit bu kitaptaki hikâyeleri, Anadolu’da kendi çevresindeki insanlara ve hayatlara bakarak yazmıştır. Bir bakıma Anadolu’da geçirdiği zamanın edebi bir form içinde kayıt altına almıştır. Ancak eserinde mutedil bir üslupla da olsa Anadolu’daki olumsuz, gülünç ve yoz tipleri işlemeyi tercih etmiştir. Anadolu insanı onun hikâyelerinde erdemsizliğin birçok çeşidini tabiatında barındıran bir surette gösterilmiştir. Olumlu/erdemli/model davranışlar sergileyen kişiler bu hikâyelerde ya Cer Hocası hikâyesindeki gibi İstanbulludur ya da Kuvvete Karşı hikâyesinde olduğu gibi vaka İstanbul’da geçmektedir. Anadolu’da var olduğuna kuşku olmayan doğru, mümtaz ve mutena insanlara bu hikâyelerde yer verilmemiştir.

Memleket Hikâyeleri İstanbul’la Anadolu arasındaki iktisadi, kültürel, insani büyük benzemezliği gösterir. Aynı devlete ait iki beldenin bambaşka yazgılardan geçmekte olduğunu gösterir. Ancak İstanbullu aydınlı taşralılar sadece Şeftali Bahçeleri hikâyesinde karşı karşıya getirilmiştir. Aşağıdaki pasaj devrin aydınlarının gerçeklerden kopuk idealizmini vurgulamaktadır. Pasaj idari bir görevle İstanbul’dan Anadolu’ya gönderilen eğitimli bir adam olan Agâh Bey’in devrin pek çok okumuş adamının bir özeti olan siyasi sergüzeştini ve memlekete dair düşüncelerini açıklamaktadır:

Agâh Bey dünya ahvalinden habersiz, nazariyatla büyümüş, dik başlı, kuru zevkli bir adamdı. Mülkiyeden çıktıktan sonra Avrupa’ya kaçmış, fakat nüfuzlulardan birinin tavassutuyla İstanbul’a dönmüştü. Tam dört ay zaptiye nezaretinin tevkifhanesinde sebepsiz alıkonulduktan sonra nihayet buraya tahrirat müdürlüğüyle atılmıştı. Anadolu içinden hanlarda kalıp köylerde yatarak memuriyetine gelirken yüreğini, keder, gam kaplamış, memlekete ciddi hizmet etmek kararını almıştı. Başının içinde kasabaya indiği gün ıslahat, teşkilat, imarat gibi ağır düşünceler doluydu. Bu küçük belde kocaman işler göreceğini, herkese parmak ısırtacak eserler çıkaracağını zannediyordu. Durmayacak, dinlenmeyecek, çalışacaktı. Cüret lazım diyordu. Mutasarrıftan tutarak amir ve memurların hepsini yola getireceğine emindi. Memleketi kaplayan tembelliği, durgunluğu havsalası almıyordu. “Bu uyuşukluk, bu kayıtsızlık ne?” diye kendi kendine soruyor, cevabını bulamıyordu. Hayır, kendisi büsbütün başka türlü bir memur, Avrupa’daki gibi bir hükümet adamı olacaktı...(Karay, 2009, 40).

Memleket Hikâyeleri’nde Anadolu’dan çok teferruatlı ve derinlikli bir manzara gösterildiğini söylemek güçtür. Hikâye edilen insan çeşitleri, birbirine az çok

benzeyen, hadiseler ve kişilere gösterecekleri reaksiyon kestirilebilir olan tiplerdir. Belki de yazarın mecburen bulunduğu Anadolu'da İstanbul'a duyduğu özlemi anlatmak için seçilmişlerdir. Bunlar yazarın Anadolu'da uzaktan yakından görüp gözlemediği insanlardır. Kadınlar cinsel kimlikleriyle ve cinsel cazibe ve faaliyetlerinin yol açtığı hadiselerle bu hikâyelerde yer alır. Bu tarihsel olarak anlaşılması güç değildir. Çünkü o devrin Anadolu'sunda kadın sosyal bir varlık olarak henüz yoktur. İstanbul ve birkaç büyük şehir dışında sosyal mevcudiyet kazanmak için Türk kadınının cumhuriyeti beklemesi gerekecektir. Kadın Türkiye'de cumhuriyetin ortaya koyduğu kültür ve eğitim politikaları sayesinde topluma karışabilmiş cinsi bir varlıktan içtimai bir varlığa yükselebilmiştir. Cumhuriyete dek özellikle Anadolu'da evlenme, kız kaçırma, namus, ırz gibi kavramların dışında kadın mevcut değildir. Memleket Hikâyeleri' ndeki kadınların da bütün macerası cinsel kimlikleri etrafında şekillenmektedir. "Yatık Emine" hikâyesindeki Emine kötü yola düşmüş bir kadındır. Ayşe'nin Talihi hikâyesindeki Ayşe kendi evinde iki defa yabancıların cinsel saldırısına uğrar. Sarı Bal hikâyesindeki Sarı Bal kasabalı erkekleri baştan çıkararak bir yosmadır. Küs Ömer hikâyesindeki Zehra ise Ömer'in annesinin kadınlar hamamında görüp beğendiği ve oğluna aldığı bir kızdır. Tanzimat'la beraber açılan çeşitli okullarla ve sınırlı da olsa değişmeye başlayan genel hayat tarzıyla Müslüman kadınlar İstanbul'da bir sosyal hüviyet kazanmaya; "hatun" veya "cariye" dışında şeyler olmaya başlarlar. Ancak meşrutiyet senelerinde küçük Anadolu kasabalarında kadınlar için henüz değişen bir şey yoktur.

Memleket Hikâyeleri' nde anlatılan insanların büyük ekseriyeti vicdan mefhumundan habersiz gibidir. Tutum ve davranışlarına asırlardan beri süregelen maddi sefaletin, eğitimsizliğin ve dünyanın kalanından kopukluk halinin sebebiyet verdiği bir kabalık ve insafsızlık hâkimdir. Bu insanlar, kendi kasabaları dışında bir dünya tanımayan insanlardır. Tanımak ihtiyacında da değildirler. Tabiatlarını bin senedir dışına adım atmadıkları kasabalarının dar sınırları tayin etmiştir. Felsefi veya vicdani herhangi bir arayış içinde değildirler. Bin sene önce orada yaşamış atalarından yüzü ve belki elbiseleri dışında bir farkları yoktur. İstanbul değişmiştir. Tanzimat, Batı'nın kurumları ve hukuk düzeniyle beraber düşüncü ve yaşayış tarzını da İstanbul'a getirmiştir. Eskiden beri çok kültürlü, çok uluslu bir şehir olan İstanbul Tanzimat'ın getirdiği kabuk ve öz değişimine çabuk adapte olmuştur. Dünyayı sonsuza kadar değiştiren sanayi devrimi, bilimsel düşünce, septik kafa İstanbul'a kısmen de olsa gelmiştir. Ancak Anadolu'nun birçok yerine adımını bile atmamıştır. Buranın halkı düşünmek değil tekrar etmek itiyadındadır. Zamana dinamik ve değişken bir nesne gibi değil donmuş bir nesne gibi bakmaktadır. İstanbullu okuryazar sınıfının, Jön Türklüğün, herhangi bir meşrepten idealizmin Anadolu'da bir karşılığı yoktur. Anadolu halkı Yatır hikâyesinde olduğu gibi bir yatırın ormanı koruduğuna; Boz Eşek hikâyesinde olduğu gibi Hicaz'a gidecek bir boz eşeğin muhterem ve kutsal olduğuna inanan bir halktır. Anadolu coğrafyası kimi halleriyle insana huzur ve dinlenmeye verebilmektedir. Ancak insanı sadece karamsarlık ve bezginlik vermektedir. Memur sınıfından kimseler halkı bir yük veya Şeftali Bahçeleri hikâyesinde olduğu gibi malı mülkü sömürülecek bir kalabalık olarak görmektedir. Anadolu'da sıhhatli ve adil bir devlet – millet ilişkisi henüz tesis edilmiş değildir. Devlet – millet ilişkisi çağın getirdiği şartlara göre düzenlenmemiş, memur şahısların insafına ve inisiyatifine terk edilmiştir. Bu memurlar Yatık Emine

hikâyesindeki Emine'ye devlet aklıyla ve ciddiyetiyle değil nefret, kınama, ayıplama gibi duygularla veya şehvetle yaklaşmaktadır. Emine'nin bir kol kanat gereninin olmaması onu toplumun yer yer bilinçdışında birikmiş kolektif nefretini ferahlıkla kusabileceği bir nesneye dönüştürmüştür. Fuhuş veya zina gibi eylemler bu toplumun gözünde diğer bütün suçları ve kabahatleri bastırarak, akla gelmez yapacak bir suçtur. Oysa devlet her bir fertte farklı seyredebilecek duygulara ve ahlak kurallarına göre değil yasalara göre hareket eden bir erktir. Gücünü kanunlardan aldığı için ve her bir icraatını kanun dairesinde ortaya koyduğu için bu erke devlet denmektedir. Yatık Emine hikâyesi Meşrutiyet Türkiye'sinde bu tip vakalara nüfuz edecek kanunların veya bu kanunları tarafsız bir şekilde uygulayacak devlet görevlilerinin bulunmadığını göstermektedir. Bu hikâyesinde asker ve sivil devlet görevlileri Emine'yi içine düştüğü zor durumdan kurtarılması gereken bir yurttaş olarak değil irtikâp ettiği kötü işten dolayı cemiyetin haklı olarak damgaladığı bir baş belası olarak görmektedirler. Emine kasabadaki merhametsiz kalabalıkların gözünde nasıl bir fahişeden ibaretse dönemin hükümet görevlilerinin gözünde de bir fahişeden ibarettir ve insani bir değeri yoktur. O dönemde devletin bir yurttaş algısı yoktur. Ahali de kendi gözünde köylüdür, tebaadır, reayadır ancak yurttaş değildir. Bir yurttaşlık şuuruna ve konumuna erişmiş değildir. Ona bu şuur ve konumu cumhuriyet verecektir. Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet – yurttaş ilişkisi keyfi veya şahsi esaslara dayanmayacak anayasa ve kanunlar çerçevesinde mahiyetini bulacaktır.

Memleket Hikâyeleri içinde işçi hakları davasını, işverenlerin işçilere bakışındaki nobranlığı ve acımasızlığı ele alan Hakk -1 Sükût adında bir hikâye vardır. Bu hikâye Türk edebiyatında işçilerin problemlerini sınıf düzleminde ele alan ilk hikâyedir. Refik Halit'in de bu tarzdaki tek hikâyesidir. Dönemin fabrikalarında işçilerin bir insan olarak kıymeti yoktur. Çünkü ülkedeki endüstri henüz emekleme aşamasındadır. İşçi haklarıyla ilgili bir şuur ve sorumluluk geliştirecek kadar tecrübe sahibi değildir. Bu tecrübesizlik devrin hükümetlerinin de işçi hakları konusunda duyarsız olmasına yol açmıştır. İçte ve dışta büyük meselelerle cebelleşen siyasi idarenin işçi emniyeti konusuna ayırabileceği zaman ve duygu da esasen yoktur. Altı yüz küsur yaşındaki bir imparatorluk etrafa büyük moloz yığınları saçarak çökmektedir. Saçılan moloz yığınları arasında hayatları o moloz yığınları kadar değersiz görülen insanlar vardır. Fabrika işçileri de bu değersiz görülen insanlar arasındadır.

Hakk- 1 Sükût hikâyesinde Bursa'daki bir ipek fabrikasında çalışan genç kızlar, fabrikada maruz kaldıkları kimyasallardan dolayı birer ikişer ölmektedir. Ancak ne fabrika yönetimi bu ölümleri önleyici bir tedbir almaktadır ne de dönemin siyasi erki fabrikaya bir yaptırım uygulamaktadır. Fabrikanın işlemeye devam etmesini fabrikanın sahibi orada çalışan genç kızların hayatından daha önemli görmektedir. Bu hikâyede kötü çalışma koşulları nedeniyle ölen Fotika fabrikanın işçi kâtibi Hasip Efendi'nin sevdiği kadındır. Hasip Efendi bu fabrikada birçok işçi kızın ipek üretim sürecinde öldüğüne tanıklık etmiştir. İşçi ölümlerine öteden beri çok üzülen ve vicdan azabı duyan Hasip Efendi Fotika'nın ölümünden sonra fabrikanın sahibi Saatçizade Hidayet Bey'le görüşür. Fotika'nın fabrikadaki kötü çalışma koşulları yüzünden öldüğünü, işten ayrılmak istediğini söyleyecek olur. Ancak Hidayet Bey bunları duymamış gibi yapar. Hasip Efendi'nin sözlerini geçiştirerek oradan ayrılır.

Bir süre sonra da Hasip Efendi'nin maaşına zam yapar. Bu zam Hasip Efendi'nin Fotika'nın ve diğer işçilerin ölümüyle ilgili daha fazla konuşmaması için yapılmıştır. Bir sus payıdır. Fotika'nın ölümünden hemen sonra fabrika her zamanki hayatına geri döner. Hasip Efendi aldığı zammın etkisiyle ölen işçiler konusunda konuşmanın, bir teşebbüste, bir eylemde bulunmanın manasız ve faydasız olduğu hükmüne varır. İşten ayrılma fikrinden vazgeçer. İşçi kâtibi olarak fabrikada eskisi çalışmayı sürdürür.

İnsanın aç kalma korkusu veya birkaç lira fazla kazanmak arzusu ahlak ve vicdan ilkelerini unutmasına yol açabilir. Hasip Efendi çalıştığı fabrikadaki işçi ölümlerini tek başına durduramayacağını bilir. Bu ölümler kanıksanmıştır. Sürekli savaşlardan, doktor ve hastane yokluğundan, bitmeyen yoksulluktan mustarip bir ülkede insan hayatının değeriyle ilgili kıymet hükmü de unutulmuştur. Bu hikâye dönemin Türkiye'siyle Avrupa'nın işçi hakları ve çalışma şartları bakımından mukayese edildiği bir hikâyedir. Avrupa fabrikalarında çalışan işçilerin iş güvenliği devlet teminatı altındadır. Fabrika sahipleri çalıştırdıkları işçinin can güvenliğini sağlamak, iş sağlıklarını kollamakla mükelleftir. Sağlıksız koşullarda işçi çalıştırmak ileri Avrupa ülkelerinde suçtur. Orada devlet, yurttaşlarından vergi toplayan gerek duyduğunda onları askere alan bir devlettir ama devletlik vasfı bunlarla sona ermez. Yurttaş nasıl devlete karşı sorumluydu devlet de yurttaş karşı sorumludur. Bu iki unsurun ilişkisi karşılıklı sorumluluklara ve görevlere dayanır. Bu da yasalarla güvence altına alınmıştır. Zamanın Türkiye'si sanayileşmenin fabrika varlığının çok cılız bulunduğu bir ülkedir. Türkiye'de İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelere yüz sene sonra bir sanayi fikri oluşmaya başlamıştır. Sanayileşmenin gecikmesi işçi haklarıyla ilgili evrensel ilkelerin ve kuralların tesisini geciktirmiştir. Dönemin şartlarında işçi hukukuyla ilgili pratik bir bilinç de imkân da yoktur. Sosyal devlet kavramı dönemin Türkiye'sine henüz çok uzaktadır. Yatak Emine hikâyesinde Emine açlıktan ölür, Hakk -ı Sükût hikâyesinde Fotika ve onun gibi fabrikada çalışan birçok genç kız fabrikadaki kötü çalışma koşullarından ölür. Bir Taarruz hikâyesinde Cihan Harbi'nin bitişiyle evine dönen bir ihtiyat zabiti iş bulamaz. Açlıktan ölmek için büyük bir utanç duyarak hırsızlık yapmaya başlar. İmparatorluğun son senelerinde hükümetlerin yoksul yurttaşları koruyacak şuur da imkânı da yoktur. Kötü bir hali iyiye döndürecek, en azından hafifletecek kudreti yoktur. Ülkede ardı arkası gelmeyen savaşlar, Osmanlı Türkiye'sinin sanayi devrimine ayak uyduramamış ve devrin medeni vasıtalarından büyük oranda yoksun bir ülke oluşu bu ülkenin ahalisini yoksul ve çaresiz düşürmüştür.

Cer Hocası, II. Meşrutiyet döneminin siyasi, ekonomik ve insani manzarasını görevine meşrutiyet hükümetince son verilmiş bir memurun şahsında anlatan bir hikâyedir. Bu hikâye, konusu ve sergilediği şahıslarla her siyasi rejimin kendi mağdurlarını yarattığını göstermesi ve değişen hayat şartlarının bir insanı değişmeye zorlamasını belirttişindeki kudret bakımından hususi bir dikkati hak etmektedir.

10 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilir. 27 Nisan 1909'da da padişah II. Abdülhamit tahttan indirilerek Selanik'e gönderilir. Padişah tahttan indirildikten sonra meşrutiyet idaresi II. Abdülhamit'in devlet içindeki kadrolarını tasfiye kararı alarak muhtelif unvan ve vazifelerdeki önemli sayıda devlet memurunun işine son verir. Cer Hocası adlı hikâye bu tensikatta memurluktan atılan ve işsiz kalan bir adam olan Asım'ın hikâyesidir. Bir insanın değişen hayat şartları karşısındaki

sınanışını sergileme ve o devir Türkiye'sinin siyasi ve sosyolojik gerçekliğini yansıtmaya kudreti bakımından da Memleket Hikâyeleri içindeki en güzel hikâyedir. Asım memurluktan atıldıktan sonra İstanbul'daki birtakım ahbablarının yönlendirmesiyle cer hocası olarak Anadolu'ya gider. Köy köy dolaşarak vaaz verir, namaz kıldırır, ahaliyi dinin kurallarını uygulamaya çağırır. Bu işin karşılığında köylülerden para ve erzak alır. Köylüler ona yatacak yer verir. Asım esasen bir kalem adamıdır, memurdur. Ancak cer hocası olarak gittiği köylerde çok sevilir. Bu köylerden birinde köyün yaşlı imamı mesleğini ona kaptıracağı korkusuna kapılır. Hasta yatağında yatarken bir akşam Asım'ı yanına çağırır ve yaşlı bir adam olduğunu, çocukları olduğunu söyleyerek o köyde hocaya ihtiyaç olmadığını Asım'dan köyü terk etmesini ister. Asım genç bir adamdır ve yaşlı imama göre başka köylerde de cer hocası yapabilir. Oysa kendisi yaşlı bir adamdır ve mesleğinden olursa çoluk çocuk sokakta kalacaklardır. Refik Halit bu hikâyesindeki başkişinin psikolojisine diğer hikâyelerinde pek rastlanmayan bir dikkat ve ilgi göstermiştir. Cer Hocası, memleket insanının o dönemdeki büyük sefaletini gösteren bir hikâyedir. Ülkede iktidar ve iktidar biçimi değişmiştir ama asıl derdin, yani yoksulluğun, çözülebileceğine dair herhangi bir işaret yoktur. Bir ülkedeki siyasi buhranlardan en büyük zararı ekonomik bakımdan alt tabakadakiler görür. Yüksek tabakadakilerin iktidar kavgaları yoksul insanların ekmek kavgasını daha çetin bir hale getirir. II. Abdülhamit tahtta bulunduğu otuz üç yıl boyunca despotça bir yönetim sergilemiştir. Onun saltanatı boyunca memleket dâhilinde icra ettiği siyasete iktidarını korumak kaygısı yön vermiştir. Memur sınıfından gazetecilere ve yazarlara kadar birçok insan siyasi suçlamalarla ağır cezalara çarptırılmıştır. II. Meşrutiyet bu rejimi sona erdirmiştir ama o da çok geçmeden kendi mağdurlarını yaratmıştır. Cer Hocası'ndaki Asım'ın tek suçu II. Abdülhamit zamanında göreve başlamış bir memur olmasıdır. Yeni rejim onu bu suçundan ötürü işten çıkarırken sadece kendini, kendi siyasi programını düşünmektedir. Asım'ın ve Asım gibi memuriyetinden atılan insanların içine düşeceği zorlukları umursamamaktadır. II. Meşrutiyet idaresinde mağdur edenler ve edilenler değişmiştir ama siyasal iktidarın muarız kabul ettiği kimseleri keyfi bir şekilde cezalandırması durumu değişmemiştir.

Refik Halit bir Anadolu köylüsü değildir. Tanzimat İstanbul'unda doğmuş Avrupalı tarzda yetişmiş bir aydındır. Yazdığı memleket hikâyelerinde de bu aydın bakışı ve düşüncesi vardır. Ancak yargılayıcı, bir medeniyet sınavına tabi tutucu veya tepeden bakıcı bir tavır yoktur. Onun Anadolu hikâyeleri Küçük Paşa romanı gibi açık bir kalkınma programı ihtiva etmez. Anadolu'nun eğitim, altyapı, bayındırlık sahalarındaki geriliğini iktidar sahiplerine duyurmak ister bir tarzda ortaya koymaz. Memleket Hikâyeleri'nde sivriltilen Anadolu halkının imar ve eğitim sahalarındaki kalkınmamışlığından ziyade şahsiyetindeki kusurlardır. Anadolu halkı Yatık Emine hikâyesinde merhametsiz, insafsız hatta sadisttir. Yatır ve Boz Eşek hikâyelerinde boş inançlarla uyuşmuştur. Akı ve izanı hurafelerle tamamen erozyona uğramıştır. Şeftali Bahçeleri ve Koca Öküz hikâyelerinde tembeldir. Dünyada yiyip içmek ve "dinlenmek" dışında bir isteği yoktur. Çalışmamak, yorulmamak için elinden geleni yapar. İstanbullu aydınları elli senedir meşgul eden medeniyet, hürriyet, vatan, meşrutiyet, inkılap gibi kavramların Anadolu'da esamisi bile okunmaz. Anadolu halkı geleneklerin ve coğrafyanın ona dayattığı meşrepten bir milim sapmış değildir. Meşrutiyet memleket sahinde bir

ilerleme ve kalkınma hamlesi olmak iddiasında ve hedefindeyse işe Anadolu'dan başlamalıdır. Anadolu'nun bağnazlardan, âlemcilerden, merhamet nedir bilmeyenlerden, batıl inançlılardan, devlet, vatan ve millet şuurunu bilmezlerden teşekkül eden ahalisini ıslah etmeli, iyiye, doğruya ve güzele sevk etmelidir. Bu insanlar kendi çevreleri dışında da bir dünya olduğuna ikna edilmelidir. Dünyanın yaşayışta ve düşünüşte kaydettiği ilerlemelere Anadolu insanı imkânlar elverdiğince ortak edilmelidir. Bir memlekette ilerleme bir veya birkaç şehirle sınırlı olmamalıdır. Ona önce bir ulusun sonra da bütün bir insanlık ailesinin parçası olduğu bilinci aşılanmalı, batıl inançlara bağlılığı tamamen ortadan kaldırılamasa da minimize edilmeli ve tembellik illetinden olabildiğince kurtarılmalıdır.

Kalkınmanın bir bayındırlık ve vasıtalaşma boyutu vardır bir de insan kalitesinin artırılması boyutu vardır. Bunlardan ikincisi ilkinin göre çok daha karmaşık ve güç bir iştir. Çünkü ilki gibi parayla pozitif bilimlerin bir araya getirilerek icraata aktarılması meselesinden ibaret değildir. Bin yılda teşekkül edip taş gibi katılaşmış bir fikir ve ahlak sisteminin zamanın ruhuna uygun hale getirilmesi meselesidir. Memleket Hikayeleri' ni yazdıkları dönemde okuyan aydın bir İstanbullu Anadolu'dan nefret etmeyecektir belki ama orada her türlü idealizmi kadük bırakacak bir vurdumduymazlığın ve taassubun kök salmış olduğunu da acı duyarak görecektir. Acı duyacaktır. Çünkü vatan orasıdır. Millet de oradaki halktır.

Sonuç

Sınır edebiyatı gezgin yazarların, sürgün yazarların, maceracı yazarların yarattığı bir edebiyattır. Ülkenin entelektüel başkentinin pek tanımadığı taşra kasabalarında uzak sınır boylarında doğup büyümüş yazarların yarattığı, modern edebiyatın insan, mevzu ve muhit bakımından içeriğini zenginleştiren bir edebiyattır. Romantizm çığırından itibaren şehirde yoksul ve düz insana yönelerek alanını genişleten edebiyat sınırcı edebiyatla da taşraya ve taşralılara doğru alanını genişletmiştir.

Sınır edebiyatı kavramının Türk edebiyatındaki mahiyeti ve seyri Amerikan edebiyatındaki gibi değildir. ABD'nin kuruluşundan itibaren Batı'ya doğru sürekli genişleyen sınırları Amerikan milletini diğer milletlerden; Amerikan edebiyatını da diğer edebiyatlardan ayıran yaşantıların ve insan tiplerinin kaynağı olmuştur. Sınır, Amerikan milletinin ve edebiyatının teşekkülünde çok somut ve simgesel bir değere sahiptir. Oysa Türk edebiyatında sınır edebiyatı içinde değerlendirilebilecek eserler bir milletin ortaya çıkışını, genişleyen sınırların bir milletin karakterini biçimlendirdiğini ihtiva etmez. Anadolu'daki taşra hayatının psikososyolojik veya sosyoekonomik izahını ve tasvirini ihtiva eder. Türk imparatorluğunun sınırlarının 17. Yüzyıl sonlarına kadar Batı'ya ve Doğu'ya genişlemesinden hususi bir edebiyat çeşidi doğmamıştır. Çünkü bu genişleyişin devam ettiği asırlarda Türk edebiyatında roman ve Batı tarzı hikâye mevcut değildir. İmparatorluğunun sınırlarının genişlediği asırların edebiyatı divan şiiri ve divan nesridir. Rumeli'deki, Macaristan'daki, Akdeniz adalarındaki Türklerin hayatından kesitler sunan bir Osmanlı romanı mevcut değildir. Bu çeşit romanlar o sınırlar kaybedildikten sonra cumhuriyet döneminde yazılmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde yazılan tarihi romanlarsa sınır edebiyatı kapsamında değerlendirilemez. Çünkü bu romanların yazarları ve yazılışlarıyla muhtevası arasında bir zaman ve coğrafya birliği yoktur.

Sınırcı edebiyat, edebiyata bir coğrafi kâşif titri kazandırır. Bu tür eserler Amerikan edebiyatında Washington DC, Boston, New York gibi ilk Amerikan

şehirlerine uzak olan Batı taşrasının hikâyesini anlatır. Fiziksel olarak o dönemin merkez şehirlerine uzak olan bölgelerini anlatır. Ancak Türk edebiyatında bu tür içinde değerlendirilebilecek ilk eserlerde şehirlerin birbirine fiziksel uzaklığından önce düşünce, yaşayış ve yaratılış uzaklığı dikkati çekmektedir. Karabibik, Küçük Paşa ve Memleket Hikâyeleri 'nde Anadolu kültürel, sosyal ve coğrafi özellikleriyle okuyuculara takdim edilmektedir. Ancak bu eserlerin asıl şahsiyeti Anadolu'yla Tanzimat İstanbul'u arasındaki büyük farklılaşmayı göstermiş olmalarında yatar. Tanzimat ve meşrutiyet Anadolu'ya yeni birtakım kurumlar getirmiş, mülki teşkilatlanmada birtakım yenilikler yapmış olabilir. Ancak yenileşmenin ve ilerlemenin asıl mühimi olan kafalardaki ve yaşayıştaki yenileşmeye dair Anadolu'da henüz bir işaret yoktur. Sınırcı edebiyatın Türk edebiyatındaki ilk örneklerinde görülen realite budur.

Türk edebiyatında zemini Anadolu olan ve sınırcı edebiyatın birer örneği olan ilk hikâye ve romanların ortaya koyduğu en önemli yeni bilgi Tanzimat İstanbul'uyla Anadolu arasındaki büyük benzemezliktir. Coğrafi olarak iki beldenin birbirine benzememesi tabiidir ama bu eserlerin ortaya koyduğu asıl benzemezlik toplumsal ve insani benzemezliktir. 1890 yılının veya 1910 yılının İstanbul'u kültürece, kafaca ve yaşayışça bir asır önceki İstanbul'dan çok farklıdır. Tanzimat'ın İstanbul'da yarattığı iklim bin yıllık Şark kafasından ayrı septik, seküler ve dinamik bir aydınlar sınıfı yetiştirmiştir. Avrupalı mütefekkir, filozof ve edipleri imkânlar elverdiğince okuyan ve onları model alır bir düşünce ve edebiyat üretme tarzı geliştirmeye çalışan bir yazarlar ve gazeteciler nesli yetişmiştir. Aydın sınıfında düşüncenin içeriği değilse bile üretiliş ve yayılma biçimi Batılılaşmıştır. Durağanlığın yerini hareket ve değişme almıştır. Ancak bunların etkin bir şekilde faal olabildiği alan İstanbul'la sınırlıdır. İstanbul'da Batılılaşma sadece düşüncede değildir. Beyoğlu, Boğaz, Şişli gibi semtlerde günlük hayat da gitgide yerleşik hale gelen bir surette serbestleşmiş, dünyevileşmiştir. Avrupalı bir renklilik, canlılık ve tarz kazanmıştır. Oysa Anadolu'da kafaca ve yaşayışça değişen pek bir şey yoktur. O hâlâ bütün içe kapalılığıyla bir köy ve kasaba toplumdur. Memleket Hikâyeleri'ndeki Yatır, Boz Eşek, Yatık Emine, Şeftali Bahçeleri gibi hikâyeler İstanbul'la Anadolu arasındaki bu farklılaşmayı gösteren hikâyelerdir. İstanbullu aydınların ülke insanına ve istikbaline dair hayallerinin önüne duvar olacak hakikatleri gösteren hikâyelerdir.

Makalemizde sınır edebiyatı kavramı çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalıştığımız Memleket Hikâyeleri aydın sınıfıyla halk arasındaki ikiliği ve hayatta tahakkuk edenin kafadaki ideallere uzaklığını Anadolu düzleminde ele alan bir eserdir. Yazar buradaki hikâyelerinde didaktik bir üsluba düşmeden devrin Anadolu'sunda hüküm süren içtimai hastalıkları anlatmıştır. Bu anlatışla da okuyucularının zihninde bir iyi, doğru ve güzel memleket tasavvuru oluşturmak istemiştir. İdeal olmayı anlatarak ideal olanı düşündürmek istemiştir.

Memleket Hikâyeleri'nde yokluğu en çok hissedilen şey sosyal devlettir. Bu hikâyelerdeki Anadolu'ya bir başıboşluk ve kaderine terk edilmişlik manzarası hâkimdir. Ortada Kemal Tahir'in Devlet Ana romanını hatırlatır bir kargaşa yoktur ama ahalinin bir sığınak olarak görebileceği bir siyasi erk de yoktur. İstanbul'da doğup Tanzimat ikliminde yetişen kültürlü Türklerin evrensel meyleden heves ve kaygılarından burada eser yoktur. Anadolu'da idealizmin herhangi bir çeşidi henüz

filizlenmiş değildir. Nasıl ve ne zaman filizleneceği de meçhuldür. Memlekette işini liyakatle yapan hemen hiç kimse yoktur. Disiplin yoktur. Gevşeklik vardır. Halkın iyi, doğru ve güzel kavramlarının sözlükteki anlamından haberi vardır belki ama içeriğinden haberi yoktur.

Bir toplumda maddi sefalet arttıkça iyilik, doğruluk ve güzellik azalır. Toplumun mümkün olan en yüksek refaha kavuşması bu nedenle sadece bir karın tokluğu ve sırt peklığı davası değildir. Bunlardan daha mühim olarak bir ahlak ve vicdan davasıdır. Anadolu, kasabasının köyünün dışını görmemiş insanlar diyarıdır. Ülkenin ve dünyanın kalan kısmı bu insanların havsalasında en fazla birer isim olarak vardır. Bu insanlarda zaman bütün manevralarını bir kasabanın veya köyün dar hudutları içinde yapar. Bu insanlar, görmedikleri şehirlerin ve ülkelerin kaydettiği insani, vicdani ve medeni gelişmelerden de nasiplenmemişlerdir. Osmanlı Devleti' nin çökmesinin siyasi müsebbipleri İstanbul'daki ricalse sosyal müsebbipleri de Anadolu'daki halktır ve çeşitli mesleklerden insan zümreleridir. Memleket Hikâyeleri' nin alt metni içinde devrin Anadolu'suna dair söylenenler bunlardır.

Kaynakça

- Bulduker, G.(2020). Edebiyat sosyolojisi açısından “Memleket Hikâyeleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24, 29 – 50. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkoloji/issue/55799/699336>
- Burian, O.(1952). Amerikan edebiyatından bir pay, *Ufuklar*,2, 34-35.
- Çakmakçı, S.(2021). Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri' nde sosyal eleştiri unsurları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 336 – 346. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1740641>
- Enginün, İ.(2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökalp Alpaslan, G.G.(2007). Coğrafyanın ve arkeolojinin ışığında Nabizade Nazım'ın Karabibik romanı, *Türkbilig*, 13, 18-50, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/54325/737369>
- Hadi, G. M. The myth of the American frontier in John Steinbeck's the Grapes of Wrath, Erişim adresi: <https://iasj.net/iasj/download/1ab739105f2df634>
- Hannan, C. (2009). Chris Hannan's Top 10 tales of the American frontier, Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/books/2009/jul/08/chris-hannan-top-10-frontier>
- Hubbell, J.B. The frontier in American literature, Erişim adresi: https://www.jstor.org/stable/43461358?seq=3#metadata_info_tab_contents,
- Karay, R. H.(2019). *Memleket Hikâyeleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Lawrence, D.H.(1996). *Klasik Amerikan Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, (Çev. Nebile Direkçigil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leibman, L.(2006). Frontier literature, Reed Üniversitesi Bahar 2006 Dönemi Dersi, Erişim adresi: <http://people.reed.edu>
- Nabizade Nazım.(2010). *Karabibik*, İstanbul: Kitap Zamanı Yayınları.
- Özbalcı, M.(1988). Hayatının ve sanatının ana çizgileriyle Refik Halit, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3,75-92. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/20282/214980>
- Şengül, A.(2018/2020). Refik Halit Karay, Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/karay-refik-halit>,
- Tepeyran, E. H.(2020). *Küçük Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

SINIR EDEBİYATI KAVRAMI VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ İLK ÖRNEKLERİ HAKKINDA

- Van Doren, C.(1961). *Kısa Amerikan edebiyat tarihi*, Çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Yener, M.(2022). Seçkin bir aydın olarak Orhan Burian' ın fikir ve edebiyat portresi, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, Erişim adresi: 1365 - 1421. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/71355/1071427>

